

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРАҒИ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2025. 12 (1)
қаңтар-наурыз

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көкбаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Мунинов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:

№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology” of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulbayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
 Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
 Has been issued as a journal since 2014
 ISSN 2710-3994.
 Vol. 12. Is. 1, pp. 81-95, 2025
 Journal homepage: <https://edu.e-history.kz>

FTAXP / МПНТИ / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_1_81-95

THE POLITICAL AND SOCIAL CONDITIONS OF POLES DEPORTED TO KAZAKHSTAN

*Bissembayuly Miras*¹

¹Al-Farabi Kazakh National University.
 (71, al-Farabi Ave., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
 2nd year doctoral student
 <https://orcid.org/0009-0008-3743-0991>. E-mail: bissembaiuly7776@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025
 © Bissembayuly M., 2025

Abstract. *Introduction.* This article describes the social situation of the citizens of the Republic of Poland who were forcibly relocated (deported) to Soviet Kazakhstan, their difficult fate, and their desire to return to their homeland. In addition to documenting the tasks of the Soviet authorities regarding where to relocate Poles, how to welcome them, provide them with housing and employment, archival documents also contain statements by Poles and correspondence with organizations representing the national interests of the Polish people and the Polish government in exile. These contributed to improving the social status of the Polish population. *The purpose and objectives* of this article are to examine the settlement of the population from the Polish state who were forcibly relocated to Soviet Kazakhstan, as well as resolutions and decrees regarding their placement in those regions, the social conditions, and the political and legal status of these relocated peoples. The analysis and reflection on the relations between the people who took refuge in Kazakhstan and the local population, as well as the relations with the Soviet authorities and state structures in the Republic of Poland, are relevant. *The results.* The archival documents contain information about the forced resettlement of Poles and their involvement in socially useful work, but they also reveal injustice and inequality on the part of the government towards these special settlers. Despite providing them with jobs, the government did not provide them with housing or substantial financial assistance. The Polish embassy and representatives of the Polish army worked to provide maximum assistance to the Polish population by building schools and housing, in order to meet their basic needs. *Conclusion.* Poles, faced with repression and injustice, found themselves in the center of attention of the Soviet government because of anti-Soviet sentiments. Representatives of the Embassy of the Polish Republic, who tried to help the Polish people, were prosecuted by the Soviet authorities under the pretext of objections to the Soviet government and imprisoned. The political rights of Poles who were forcibly resettled in Kazakhstan in 1936 were more limited than those of Poles who resettled between 1939 and 1941.

Keywords: Poles, archival documents, deportation, representation of the Embassy of the Republic of Poland, social condition

For citation: Bissembayuly M. The political and social conditions of Poles deported to Kazakhstan // Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”. 2025. Vol. 12. No. 1. Pp. 81–95. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_81-95

ҚАЗАҚСТАНҒА ЕРІКСІЗ КӨШІРІЛГЕН ПОЛЯКТАРДЫҢ САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

Бисембайұлы Мирас¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
(71-үй, Әл-Фараби даңғылы, 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

2-курс докторант

 <https://orcid.org/0009-0008-3743-0991>. E-mail: bissembaiuly7776@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Бисембайұлы М., 2025

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада Кеңестік Қазақстанға еріксіз көшірілген (депортацияланған) Польша Республикасының азаматтарының әлеуметтік жағдайы, олардың көрген азапты тағдыры, өз Отандарына қайтуға деген талпынысы сипатталады. Архив құжаттарында бар ақпараттарда кеңестік билік органдарының поляктарды белгілі бір жерге қоныстандырып, қабылдап, оларды баспанамен және жұмыспен қамтамасыз ету міндеті, поляктардың арыз-шағымдары және поляк халқының ұлттық мүддесін қорғайтын ұйымдар мен қуғындағы Польша Республикасының поляк халқының әлеуметтік жағдайын арттыруды көтерген хат-жазбалары баяндалды. Мақаланың *мақсаты мен міндеттері* – Кеңестік Қазақстанға күштеп қоныстандырылған Польша мемлекетінің тұрғындарының қоныстанған аймақтарын, оларды сол аймақтарға орналастыру туралы қаулы мен жарлықтарды, қоныстандырылған халықтардың әлеуметтік жағдайы мен саяси-құқықтық жағдайын зерделеу. Қазақстанда пана тапқан халықтардың жергілікті халықпен байланысын, кеңестік органдар мен қуғындағы Польша Республикасының мемлекеттік құрылымдарымен байланысын, арыз-шағымдарын ой елегінен өткізіп, ой толғау өзекті. *Нәтижелер.* Архив құжаттарына «аса құпия» деген белгімен Польша тұрғындарын мәжбүрлеп қоныстандыру, қоғамдық пайдалы жұмысқа тарту туралы қаулылар баршылық. Арнайы қоныс аударушыларды жұмыспен қамтамасыз еткенмен, тұрғын үй және қомақты материалды көмекпен қамтамасыз етілмеді. Билік тарапынан арнайы қоныстанушыларға деген әділетсіздік және теңсіздік орын алды. Поляк халқының негізгі қажеттіліктері өтелмегенін көрген Польша Республикасы елшілігінің өкілдігі және поляк армиясының өкілдері поляк халқы үшін мектептер, үйлер салып, барынша көмек беруге тырысты. *Қорытынды.* Поляк халқы азап пен қуғын-сүргін көріп, басынан кешірген әділетсіздік салдарынан кеңестік жүйеге қарсы саяси көңіл-күйімен билік органдарының назарына ілінді. Поляк халқына көмек беруге тырысқан Поляк Республикасы Елшілігі өкілдерін кеңес билігі үкіметке қарсылық білдірді деген желеумен тергеп, бас бостандығынан айырған. 1936 жылы Қазақстанға еріксіз көшірілген поляктардың саяси құқықтары 1939–1941 жылдары аралығында қоныстандырылған поляктармен салыстырғанда көбірек шектелген.

Түйін сөздер: Поляктар, архив құжаттары, депортация, Польша Республикасы елшілігінің өкілдігі, әлеуметтік жағдай

Дәйексөз үшін: Бисембайұлы М. Қазақстанға еріксіз көшірілген поляктардың саяси және әлеуметтік жағдайы // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2025. Т. 12. № 1. 81–95 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_81-95

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПОЛЯКОВ, ВЫНУЖДЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ В КАЗАХСТАН

Бисембайұлы Мирас¹

¹Казахский Национальный университет им. аль-Фараби
(д. 71, проспект аль-Фараби, 050010 Алматы, Республика Казахстан)
Докторант 2-курса

 <https://orcid.org/0009-0008-3743-0991>. E-mail: bissembaiuly7776@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Бисембайұлы М., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье описывается социальное положение граждан Республики Польша, вынужденно переселенных (депортированных) в советский Казахстан, их мучительная судьба, стремление вернуться на родину. В архивных документах, помимо того, что были записаны задачи советских властей о том, где переселить поляков, как принять их, обеспечить их жильем и работой, а также были изложены заявления поляков и переписка с организациями, представляющих национальные интересы польского народа, и Польской Республики в изгнании, которая способствовала повышению социального положения польского населения. *Цель и задачи* статьи – изучение населенных пунктов населения Польского государства, насильственно переселенного в советский Казахстан, постановлений и указов об их размещении в этих регионах, социального положения и политико-правового положения переселенных народов. Актуален анализ и размышления о связях народов, укрывшихся в Казахстане, с местным населением, связях с советскими органами и государственными структурами Республики Польша в изгнании. *Результаты.* В архивных документах сохранились постановления о принудительном расселении, привлечении жителей Польши к общественно полезной работе. Хотя они обеспечивали их работой, им не давали жилья и существенной материальной помощи. Со стороны власти произошла несправедливость и неравенство по отношению к спецпереселенцам. Видя, что основные потребности польского населения не были удовлетворены, представительство посольства Республики Польша и представители польской армии стремились оказать максимальную помощь польскому народу, построив школы и дома. *Вывод.* Поляки, столкнувшиеся репрессиями и несправедливостью, привлекли внимание властей своими политическими настроениями против советской системы. Представители посольства Польской Республики, пытавшиеся оказать помощь польскому народу, были привлечены к ответственности советскими властями под предлогом контрреволюционной деятельности против правительства и лишены свободы. Политические права поляков, вынужденно переселенных в Казахстан в 1936 году, были более ограничены по сравнению с поляками, переселившимися в период с 1939 по 1941 год.

Ключевые слова: Поляки, архивные документы, депортация, представительство посольства Республики Польша, социальное положение

Для цитирования: Бисембайұлы М. Политическое и социальное положение поляков, вынужденно переселенных в Казахстан // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2025. Т. 12. № 1. С. 81–95. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_81-95

Кіріспе

Кеңес Одағы көпұлтты мемлекеттердің бірі болды. Елге күштеп қоныстандырылған халықтардың бірі – поляктар еді. Американдық тарихшы Т. Пиотровскидің айтуы бойынша, шетел халықтарының ішінде ең көп зардап шеккен халықтардың бірі – поляктар (Piotrowski, 1998). Қызыл репрессия және депортацияны бастарынан кешіріп, әлеуметтік ахуалы мүшкіл болды. Поляктарды алғаш рет 1936 жылы Украина мен Беларусь жерінен

депортациялаған еді. Депортациялау жөніндегі кезекті саяси шешім 1939 жылы Польша Республикасы бөліске салынып, мемлекеттілігінен айырылған соң басталды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі – поляк халқының әлеуметтік және құқықтық жағдайын зерттеу, күштеп көшірудің әлеуметтік салдары мен жаңа ортаға бейімделудің қиындықтарын қарастыру. Бұл көші-қон поляктардың өмір сүру деңгейіне, экономикалық жағдайы мен әлеуметтік құрылымына қатты әсер етті. Көшірілген поляктар жаңа ортада ұзақ уақыт бойы бейімделе алмай, мемлекет тарапынан жеткілікті көмек ала алмады. Поляк халқының Қазақстанға депортациялануы туралы Көкебаева, Сманова сынды Отандық ғалымдар жазғанымен, кеңес үкіметінің поляк халқының қажеттіліктерін өтей алған-алмағаны жөнінде жан-жақты зерттеулер әлі де жеткіліксіз (Көкебаева, Сманова, 2013). Бұл халықтың депортацияға ұшырау себептері мен көші-қонның барысы жазылғанмен, арнайы қоныстанушылардың құқықтық және әлеуметтік жағдайына жеткілікті деңгейде назар аударылмай келеді.

Бұл мақалада кеңестік органдардың әлеуметтік мәселелерді көтеруі қажеттілігі қарастырылады. Поляктардың бастан кешкен қиындықтары мен азапты тағдырлары, жазған арыз-шағымдары баяндалады. Сондай-ақ, поляк халқының мүддесін қорғауда Польша Республикасы елшілігінің өкілдігі мен Делегатура қызметкерлерінің атқарған рөлі сипатталады. Поляк халқының жағдайын жақсарту қажеттігі жөніндегі арыз-шағымдары мен билік органдарының оларға деген жауаптары да талданады. Сонымен қатар, қуғындағы Польша Республикасының өкілдері мен кеңестік билік органдары арасындағы байланыстар арқылы депортацияланған қауымға қатысты тың ақпараттар толықтырылады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада тарихи зерттеудің бірқатар ғылыми әдістері қолданылды. *Салыстырмалы-тарихи әдіс* арқылы 1936 жылғы және 1939–1941 жылдар аралығындағы поляк халқының депортациялау толқындарының ерекшеліктері мен олардың әлеуметтік жағдайының өзгерістері салыстырылып талданды. *Тарихи талдау әдісі* архивтік құжаттарды, бұйрықтар мен қаулыларды, сондай-ақ поляк халқының тұрмысы, саяси көңіл-күйі және Польша Республикасы Елшілігі өкілдігімен байланысы туралы мәліметтерді сараптауға мүмкіндік берді. *Жүйелеу әдісі* депортацияланған поляктардың еңбекпен қамтылуы, олардың жаңа ортаға бейімделу үдерісі және кеңес билік органдарымен өзара қарым-қатынасына қатысты деректерді топтастырып, құрылымдауға негіз болды.

Зерттеу барысында 1936 жылғы және соғыс кезіндегі көші-қон процестері мен олардың салдары хронологиялық тәсілмен қарастырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарына салыстырмалы талдау жүргізілді. Сонымен қатар, поляк халқының кеңес билік органдарымен және Польша Республикасы Елшілігі өкілдігімен байланысы жан-жақты талданып, бұл қарым-қатынастың әлеуметтік жағдайға тигізген ықпалы анықталды.

Зерттеу үшін негізгі дереккөздер ретінде Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві (ҚР ПА), Қостанай облысының Мемлекеттік Архиві (ҚОМА), Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві (ҚР ОМА) және Солтүстік Қазақстан облысының Мемлекеттік Архиві (СҚОМА) қорларындағы құжаттар пайдаланылды. Бұл архив қорларында ресми бұйрықтар мен қаулылардан бөлек, поляк халқының тұрмыс-тіршілігі, саяси көңіл-күйі және олардың Польша Республикасы Елшілігі өкілдігімен байланысына қатысты маңызды материалдар сақталған.

Талқылау

Кеңестік Қазақстанға күштеп көшірілген халықтар саны көп болғанымен, олардың жаңа ортадағы тұрмыс-салты, әлеуметтік жағдайы мен психологиялық ахуалы ғылыми еңбектерде жеткілікті деңгейде қарастырылмаған. Дегенмен, Қазақстан Республикасы Президентінің Архивіндегі (ҚР ПА) құжаттар жинақтарында поляк халқының әлеуметтік жағдайы мен шаруашылығына қатысты құнды мәліметтер сақталған.

Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің құжаттар жинақтарында поляк халқының әлеуметтік тұрмысы мен шаруашылығы жайында толағай ақпараттар баршылық. 1936–1956 жылдар аралығын қамтитын Қазақстандағы поляк халқының тарихы туралы (Дегитаева, 2000), 1935–1939 жылдарды қамтитын Қазақстандағы еріксіз көшірілгендер жайлы (Шепель, 2014) және 1939–1945 жылдарды қамтитын елдегі депортация толқындары хақында жазылған кезекті жинақта Польша тұрғындарының қайғылы тағдыры баяндалған еді. Аталған жинақтарда кеңес басшылығының арнайы қоныстанушыларға қатысты жариялаған жарлықтары мен қаулылары, өтініш-хаттары мен заң жобалары қамтылды. Легкий Д.М. Екінші Речь Посполита елі тұрғындарының қазақ жеріне күштеп қоныстандырылуына бірнеше еңбектер арнаған. Онда ол Қостанай облысын мысалға келтіре отырып, поляктарды жұмысқа орналастыру ретін, олардың тұрмысын, жергілікті халықпен қарым-қатынасын сипаттады (Легкий, 2013). Жұматай және басқа авторлар өздерінің бірлескен мақаласында кеңес билігінің репрессиялық шаралары боямасыз келтірілген (Zhumataу және т.б., 2024). Абуова Н.А. Солтүстік Қазақстандағы арнайы қоныстанушылардың тарихын зерттеп, алғашқылардың бірі болып поляктардың әлеуметтік-экономикалық ахуалын сипаттады (Абуова, 2013).

Бұл зерттеулер Қазақстанға күштеп көшірілген поляк халқының тарихын айқындауға елеулі үлес қосқанымен, олардың әлеуметтік және құқықтық жағдайына, күнделікті тұрмысына, бейімделу үдерісіне қатысты кешенді әрі жан-жақты талдаулар әлі де толық зерттелмеген. Осы орайда, бұл мақала аталған мәселелерді нақтылау мен архив материалдары негізінде жаңа деректер ұсынуға бағытталады.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстанға жер аударылған поляктардың әл-ауқатымен қатар олардың саяси құқықтары мен міндеттерін айқындап жетік білген жұрыс. Польша елі екі алып держава тарапынан бөліске салынған соң, елдің тұрғындарының тағдырлары екі елдің билеушілеріне тәуелді болғаны түсінікті. Шығыс Польша оккупацияланғаннан кейін Кеңес Одағы бұл ел мен тұрғындары хақында бірқатар шешімдер қабылдады:

- 1) Польша армиясында қызмет еткендерді, офицерлерді, кадрларды тіркеуден өткізу;
- 2) Жылжымалы және жылжымайтын жеке мүлікті тіркеу;
- 3) Қашқындарды тіркеу;
- 4) Польша елінің тарихын карикатура арқылы бұрмалау;
- 5) Зейнетақы мен жинақ салымдарын төлеуден бас тарту;
- 6) Мектептегі білім беру жүйесін, өзін-өзі басқаруды, сот ісін жүргізуді, қаржы жүйесін, теміржол көлігін және т.б. жүйелерді қайта ұйымдастыру;
- 7) Шіркеуді қоғамдық өмірден алып тастау. Діни институттардың саясатқа араласуға тыйым салу;
- 8) Әлеуметтік өмірдің барлық салаларынан поляк тілін (және кейінірек украин тілін) алып тастау және оларды орыс тілімен алмастыру (Тихомирова, 2011: 304);

Осыдан кейін поляктарды Ресейдің солтүстік өңірлері мен Қазақстанға күштеп көшіру арқылы қазіргі Батыс Беларусь пен Украина жерінде олардың сандық үлесін азайтуды көздеген. Алғашқы депортация толқыны 1936 жылдың басында тіркелді. «Украинадан қоныс аударушылар туралы» 1936 ж. 23 қаңтар мен 16 ақпан аралығындағы № 3 БКП (б) Қазкрайком қаулысының жобасы бойынша, Қазақстанға қоныс аударатын 15 мың неміс және поляк ұжымшар шаруашылықтарын орналастыру бойынша мынадай тәртіп пен іс-шаралар белгіленді:

- 1) 12 мыңы ұжымшарларға орналастырылды, 3 мыңы жаңадан қалыптасқан тәуелсіз ұжымшарларға көшірілді;
- 2) Оңтүстік Қазақстан облысына 7 мың шаруашылықты қызылша шаруашылығымен айналысуға көшірілу бұйрылды;

3) Алматы облысына 3 мың шаруашылық көшіріліп, оның 100-ы Талдықорған ауданы қызылша өсіру базасына, 1500-і шаруашылық темекі өсіру базасына және Шелек, Еңбекшіқазақ, Іле, Қаскелең аудандары мен Қаратал ауданындағы 500 шаруашылықты қызылша ұжымшарына қоныстандыру бұйрығы берілді.

4) Шығыс Қазақстан облысына Шемонаиха ауданына қызылша егуді дамыту үшін 2 мың шаруашылық көшіру керектігі бекітілді;

5) Жаңадан қоныстанушылардың 80–85 пайызы жаңа үй салып алуға міндеттелді, ал 10–15 пайызы үйлерге жөндеу жұмыстарын жүргізу керек еді;

6) Қоныстанушылар жер-суландыру ісімен, жерге орналастыру ісімен, тұрғын үй мен қосымша ғимараттар салумен, ауыл шаруашылығы мүкәммалын жасаумен, үйді шатырлармен жабдықтаумен, тасымалдау ісімен, мектеп, клубтар, фельдшерлік дүкендер салумен, жұмыс малын күтумен айналысуға міндеттелді;

7) Бұл қаулы бойынша 20–25 мың қоныстанушыларды Қазақстанның мақта өсіретін облыстарына көшіру, алғашқы 5 мың шаруашылықтың 2 мыңын мақта өсіретін аудандарға, оның ішінде Мақтаарал ауданына 800, Келес ауданына 500, Сайрам ауданына 500 шаруашылықты көшіру мақсат етілді. 2 мың шаруашылықты қызылша егу үшін, оның ішінде Мирзояновскке 500, Меркіге 500, Талдықорғанға 1 мың, темекі дайындау үшін 1 мың шаруашылықты Еңбекшіқазақ, Шелек, Іле және Қаскелеңге жұмысқа жұмылдыру көзделді (ҚР ПА. Қ. 141., Т. 1., Іс. 9541., Пп. 58–61).

1936 жылы 10 маусымда поляктар Қарағанды облысына көшірілді. 25 маусымға дейін 5535 отбасы, яғни 26778 адам қоныстандырылды. 29 тамызда 1000 отбасыны Алматы облысындағы ұжымшарларға көшіруге өтініш жасалып, ол өтініш орындалды (Абуова, 2013: 176). Көшірілген халықтар құқық жағынан жергілікті халықтармен теңестірілмеді. Оларға ешқандай да саяси немесе экономикалық бостандық берілмеді. 1936 жылы депортацияланғандардың құқықтары мен міндеттері келесідей болды:

1) Қоныстанушылар сайлауға қатысуға, ұжымшарға кіруге, салықтан 3 жылға босатылу құқығына ие болды;

2) Үй салуға көп мерзімді несие алды;

3) Олар тек белгіленген аймақта ғана көшуге құқылы болды;

4) Ауылдағы кеңеске бағынуға міндеттелді;

Қоныстандырылған поляктарға берілген құқықтарға қарамастан, олардың әлеуметтік жағдайы мүшкіл еді. Бір адамға шаққанда үй 2,28 шаршы метрді құрады. Сондықтан антисанитария белең алды. 43 медициналық орталықтар салынды. Көбісі қатты ауырды. Қызылшадан 669 адам, қызамықтан 38 адам көз жұмған (Абуова, 2013: 178).

Басқа архив құжаттарының бірінде арнайы қоныстанушылардың міндеттері мен жеңілдіктері жазылған. Арық-Балық аудандық атқару комитетінің басшысы Филипповке 1936 жылы 2 қыркүйекте жазылған хатта қоныстанушылардың құқықтары мен міндеттері жайында жазылған.

Құқықтары:

1) Қоныстанушылар кеңестерге сайлана алады;

2) Қоныстанушылар аудандық кеңестің рұқсатымен әкімшілік аудан ішінде көшіп жүре алады. Белгіленген ауданнан тыс жерлерде жүруге тыйым салынады;

3) Қоныстанушылар артельдің жарғысына сәйкес өз еркімен ұжымшарларға бірігеді;

4) Ауылшаруашылық артелінде жұмыс істейтін қоныстанушылар және жеке шаруашылықтар мемлекетке астық, картоп және ет өнімдерін тапсырудан, сонымен қатар салық төлеуден 1937 жылдан бастап 3 жылға босатылады;

5) Үй салуға ынталандыру үшін құрылыс жабдықтарын сатып алуға мемлекет тарапынан 8 жылға несие беріледі;

6) Қоныстанушылар тұтынушы және кәсіптік кооперациялардың белсенді мүшелері бола алады, онда басшылыққа сайлана алады;

7) Қоныстанушылар әдеби кітап жазу, хат жіберумен шектелмей, мәдени-ағартушылық ұйым құрумен айналыса алады;

Міндеттері:

1) Қоныстанушылар ауылдық кеңестің, ұжымшардың, жер басқармасының және жергілікті биліктің жоғарғы органдарының жарлықтарын орындауға және жүзеге асыруға міндетті;

2) Қоныстанушылар ұжымшардың жұмыстарына, ауладағы құрылыстарды және коммуналды ғимараттарды салуға атсалысу керек;

3) Қоныс аударушыларға барлық ұжымшар қызметкерлеріне сияқты міндеттер жүктеледі; Поляк халқына осындай құқықтар берілгенмен, оны іс жүзінде орындау қиынға соқты (Гривенная, Чинишилов, 2022: 17).

ГУЛАГ бастығы М.Д. Берманның ПХК халық комиссары Г.Г. Ягодаға Украинадан отбасыларды қоныстандыру жөніндегі іс-шаралар туралы 1936 жылғы шілдедегі баяндауында № 14 қосымшада 1936 жылы 25 маусымда барлығы 5535 отбасы Қарағанды облысына келіп, жайғасқаны, 40 % қоныстанушыларда мал жоқтығы, барлығы 43 ауыл салу керектігі, қоныстанушылар монша салумен, құдық қазумен, санитарлық пункттер, наубайхана, ас үй салумен айналысатындығы егжей-тегжейлі сипатталған. Ары қарай М.Д. Берман поляк қоныстанушылардың үйсіз, сусыз, шөл далаға қаңғыртқанына көңілі толмай, олардың арасында кеңес үкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізіле бастағанын да мәлімдейді (Шепель, 2014: 66).

1936 жылы 26 қыркүйекте Н.И. Ежов атына жазылған хатта Украинадан Қарағанды облысына (Қазіргі Солтүстік Қазақстан облысына) 45 мың адамы бар 15 мың поляк және неміс шаруашылықтары қоныстандырылғаны, 5 мың шаруашылық маусым айында жер аударылғаны, еш баспанасыз өмір сүріп жатқандар көп екендігі баяндалды. Хатта жоспарланған 45 мың адамның орнына 70 мың адамды қоныстандыруға тура келгені, Лагерьлер Бас Басқармасы 3181 екі бөлмелі үйді және 561 коммуналды-тұрмыстық және медициналық-санитарлық қызмет көрсету ғимараттарын салуды жоспарлағаны мәлімделді. Алайда жоспар уақытында орындалмай, 2079 үй 25 қыркүйекке дейін салынып, жоспарлаған үйлердің 67 %-ы салынған. Аталған мақсаттар орындалғанның өзінде де, 4 мыңға жуық отбасы баспанасыз қалушы еді. Хатта орын алған ауыр әлеуметтік тұрмыстың салдарынан 382 адам көз жұмғаны мәлімделеді. Онымен қоса, 400-ден астам бала ауырғанын, мектептің аздығы, жанармайдың жетіспейтіндігі және қоныстанушылардың жағдайын көтеру бойынша қабылданған жарлықтардың жүзеге асырылуын қадағалау қажеттілігі басып айтылды. Осыдан поляктарды Қазақстанға қоныс аударту асығыстықпен және белгілі бір жоспарсыз жасалғандықтан, оларды, тіпті, материалды қажеттіліктермен қамтамасыз ете алмағанын көруге болады. Биліктің ұйымдастырушылық қабілетінің төмендігі, немқұрайлылығы және жауапсыздығы байқалады (Шепель, 2014: 72–74).

Сонымен қатар, арнайы қоныс аударушылардың еңбегі, жетістіктері және оларға жасалған жеңілдіктер туралы есеп те берілді. 1936 жылғы 5 қазандағы жағдай бойынша қоныс аударушылардың ауыл шаруашылығы құрылысы бойынша мынадай іс-шаралар орындалды:

1. 390 095 га жер бөлінді және бекітілді, бұл 1 шаруашылыққа орта есеппен 35,4 га жерді құрайды.

2. 1937 жылғы көктемгі егіске арналған 45000 га тың жерлер жыртылды, бұл 1936 жылы бекітілген тың жерлерді көтеру жоспары бойынша жердің 100 % -ын құрайды.

3. 2 221 315 п шөп шабылды.

4. Қоныс аударатын ұжымшарлар үшін 198 асыл тұқымды бұқа әкелінді.

5. Көші-қон ұжымшарларына Летовочный және Блюхеров ет-кеңшарларынан алынған 4295 га астық дақылдары, 270 жылқы, 1895 ірі қара мал, 1727 қой, 123 шошқа несиеге берілді (Шепель, 2014: 78).

Поляктарды белгілі бір аймақта қоныстандырып, қоғамдық істерге тарту қызу жүрді. 1936 жылы бұрынғы поляк шекарасынан 6833 отбасы қоныс аударушылар Солтүстік Қазақстан облысында, Чкалов және Кемерово аудандарында орналасып, 28 ұжымшар құрды. Сол ұжымшарларға ұжымшар жұмысшыларының пайдалануындағы тұрғын үйлер мен

қоғамдық үйлер: мектептер, балалар мекемелері, клубтар, ауруханалар ұзақ мерзімді несие ретінде 8 жылға берілді (Бугай, 1992: 30).

Поляктардың әлеуметтік жағдайын көтеру керектігі де көтерілді. 1937 жылғы 15 сәуірдегі отырықшыландыру бөлімшесінің басшысы Дублицкийдің Қазақ КСР Ауылшаруашылығы Халық Комиссары Панкратовқа жазған хатында Алматы облысына Батыс Украинадан 1000 қоныс аудару шаруашылықтары көшірілгенін мәлімдейді. Темекі өсіретін Еңбекшіқазақ ауданына 300 шаруашылық, қызылша өсіретін Іледе 350, Талдықорғанға 250, Қараталға 100 шаруашылық көшірілді. Тілді білмегендіктен, шаруашылықтар қазақ ұжымшарларынан басқа ұжымшарларға көшуді бастағанын хабарлады.

Шаруашылықтар санының өзгергенін, қоныс аударушылардың әлеуметтік жағдайларға байланысты арыз-шағымдардың көптігін айта келіп, қоныстанушыларға 5-6-7 сыныптық мектептер ашу керектігін, құрылыс материалдарды беру керектігін, астықты оларға қайтару қажеттігін және сиыр шаруашылығын дамытуға 300 мың рубль несие беру және шошқа шаруашылығын дамытуға 1000 рубль беру қажеттігін баяндады. Қоныс аударушыларды орыс тіліне үйрету қажеттілігі көтерілді. Біз осыдан арнайы қоныс аударушыларды тек орыс тіліне үйретуді мақсат еткенін көре аламыз. Үкімет тарапынан поляктарды орыс тіліне үйретіп, орыстандыруды басты мақсат еткенін көруге болады. Құжаттарда арнайы қоныстанушыларды қазақ тіліне үйрету мәселесі, тіпті, көтерілген де жоқ (Дегитаева, 2000: 49).

Поляк халқының жағдайын кеңес билігі емес, Польша Республикасы Елшілігі өкілдігі және арнайы поляк армиясы көтере алды. 1939 жылғы санақ бойынша, Қазақ КСР елінде 55 мың поляктар өмір сүрді. 1941 жылы 30 шілдеде Лондонда Сикорский-Майский атты пактке қол қойылды. Келісімшарт бойынша шекара мәселесі шешілмесе де, КСРО Польша Республикасы Елшілігін мойындап, елде қызметін жүргізуге рұқсат берді. 1941 жылы қыркүйекте Польша Республикасының елшілігі жұмыс істей бастап, басында Мәскеуде, кейін Куйбышевте елшілік орналасты. Амнистия жарияланған поляктарға көмек беру үшін елшілік Делегатура, сенім білдірілген тұлғалар мен оларға бағынышты қызметкерлері арқылы поляк халқына көмегін аямады (Худзио, 2015: 13). КСРО-да құрылған 19 делегатураның 9-ы қазіргі Қазақстанда қызмет етті. Олардың штаб-пәтерлері Алматыда, Ақмолада, Чкаловта, Шымкентте, Таразда, Қостанайда, Павлодарда, Петропавлда, Семейде орналасты. Делегатура Ақмолада 1942 жылдың қаңтарынан маусымына дейін поляк балаларына 247 778 рубль жәрдемақы, 833 рубль медициналық көмек, 2987 рубль тамаққа, 37559 рубль қамқоршылық мекемеге материалдық көмек берді (Худзио, 2015: 14).

Бұндай өкілдіктер жер-жерде пайда болды. Ақтөбеде елшілік өкілдігі белсенді қызмет атқарды. Ақтөбеде облысаралық поляк базасы құрылды. Ақтөбе облысына шетелден тауарларды Қызыл Крест арқылы жеткізіп отырды. Нан карточкалары пайда болды. Жетімдер, мүгедектер, көпбалалы отбасылар нан паегін және азық-түлік алатын. Ақтөбеде әскерге шақыру пункті ашылып, әскерлерді Чкаловтағы Бұзылық қаласына жеткізіп отырған. Армияға тек қана поляктарды жинаған (Степаненко, 2015: 43).

Ақтөбе облысына рақымшылық жарияланған поляктар «Северо-Двинский» (Котлас), «Безымянный» (Куйбышев), «Ивдель лаг» (Свердловск), «Ижемский лагерь» (Ухта) деген лагерьлерден ағыла бастады. Делегатура 150–200 рубль жәрдемақыны әр әскер отбасысына беріп отырды. Делегатурада Ақпараттық Пункт жұмыс істеді. Жоғалған әскердің әйелдері күйеуін іздеуге сала алатын (Степаненко, 2015: 44).

Поляктар киім тігетін және ойыншық жасайтын «Рекорд» артелінде, «Ақжар» атты кірпіш артелінде, етік, қолғап, тон сынды ауылшаруашылық шикізатын өңдеумен айналысатын «Дружба» артелінде жұмыс жасаған (Степаненко, 2015: 45).

Делегатура мен Елшіліктің басқа өкілдіктері жұмысын бастағанға дейін бірнеше мәжбүрлі көші-қондар болды. 1940 жылдан бастап депортациялаудың тағы да бір толқыны басталады. 1940 жылы 61 мыңға жуық поляктар Қазақстанның 6 облысына қоныстандырылды. Олар Ақтөбеге, Семей, Ақмола, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарына көшірілді. 20064 адам Солтүстік Қазақстандағы ұжымшарлар мен кеңшарларда жұмыс тапты.

2–3 ай бойы жалақы алмағандықтан көбісі ашығып, ауырған жайттар белгілі болды (Абдукадырова, 2019: 124).

Депортацияланған қауым антисанитариялық күйде өмір сүрді және оларды ауыр жұмыс жасаттырды. Қостанайдағы Ленин атындағы ұжымшарда поляктар жұмыс жасаудан бас тартып, қарсылық танытқаны белгілі болды (Абдукадырова, 2019: 126).

1940 жылы ақпанда Ақмола облысының аумағына келген Беларусь елінің батыс облыстарынан 411 отбасы (жалпы саны 2036 адам) қуылған арнайы поляк қоныс аударушылары осадниктер(қоршаудағылар) деп аталып, Ақмола облысының Сталин, Степняков, Шортанды аудандарындағы 4 арнайы кентке орналастырылды (Бугай, 1992: 31).

КСРО Ішкі Істер Халық Комиссары, мемлекеттік қауіпсіздік майоры Бабкин және КСРО Ішкі Істер Халық комиссарының орынбасары, мемлекеттік қауіпсіздік лейтенанты Харитоновтың Л.Берияға жазған 1940 жылғы 15 қазандағы хатында поляктардың ауыр халін былайша сипаттайды:

- 1) Оларға тамақ, ақша бермей, әдейі ауыр жұмысқа жұмылдырады;
- 2) Соның салдарынан поляктардың арасында наразылық туындап, жұмыс орнынан кетіп қалу жайттары жиі орын алады;
- 3) Поляктар арасында биліктің пайдасына қызмет жасамау қажеттілігі жайында саяси көңіл-күй белең алуда;

Бұдан поляктардың жергілікті халықпен салыстырғанда көбірек жұмыс жасап, әлеуметтік теңсіздікке ұшырағанын тұжырымдай аламыз (РФ МА. Қ. Р-9479., Т. 1., Іс. 59., Пп. 24–58).

Аталған олқылықтардың орнын толтыру үшін Қазақ КСР 1-хатшысы қоныстанушылардың құқығын басқа ұжымшар қызметкерлерімен теңестіру, қоныстанушылардың балаларын оқыту, сауатты қылу, оларға баспана беру жөнінде қарар қабылдады (ҚР ПА. Қ. 708. Т. 1/1. Іс. 1. Б. 346–351).

Біраз уақыт өтсе де, әлеуметтік-экономикалық ахуалдың еш өзгермегенін аңғаруға болады. «КСРО мен БКСР батыс облыстарынан Қостанай облысына арнайы қоныстандырылғандардың еңбекке орналасу және тұрғын үй-тұрмыстық жағдайлар туралы» 1940 жылғы 21 қазандағы қаулыда поляк отбасылары бұрын ат қора болған және монша болған ғимараттарға орналастырылғаны, олардың жағдайын арттыру қажеттілігі айтылған. 120 адам монша болған ғимаратқа, ал 68 адам бұрын атқора болған үйге орналастырылды. Оларға тамақ, тауар, азық-түлік берілмейтіндіктен, олардың әлеуметтік жағдайын арттыруға бұйрық берілді.

1940 жылы 23 қыркүйек пен 17 қазан аралығында Л. Берияның арнайы қоныстанушылар мен қоршаудағылардың жағдайын тексеру туралы нұсқауы шығады. Онда Федоровский ауданының хатшысы П.Т. Антонов ұжымшар мен кеңшар төрағаларының жиналысында поляк қоныс аударушыларына ең ауыр жұмыстарды беріп, нормадан 2 есе көбірек жұмыс жасатып, ұжымшар қызметкерлерімен салыстырғанда 2 есе аздау жалақы төлеуді доғаруды талап еткені баяндалды. Онымен қоса, Қарабалық ауданындағы астық кеңшарында 120 адамды тұрғын емес үй-жайларда орналастырғандықтан, түрлі аурудан 7 адам көз жұмғаны анықталды (Легкий, 2013б: 113–117).

Қазақстанға күштеп қоныстандырылған поляктардың жалпы санына да тоқталған дұрыс. 1936 жылы 60283 поляктар, 1940 жылы 66072 және 1941 жылы 15679 поляктар Қазақстанға мәжбүрлі түрде көшірілген. Олардың көбісі шекарада өмір сүрген поляк әскери офицерлерінің, жандармдардың, мемлекеттік қызметкерлердің отбасы мүшелері еді (Zhumatay және т.б., 2024: 424).

Үйсіз, баспанасыз, тамақсыз қаңғырып жүретін поляктар билікке қарсы үгіт-насихат жүргізді, жұмыс орнын тастап кетті деп айыпталатын. Поляктарды құл ретінде санап, ең нашар тамақты, баспананы, ең ауыр жұмысты оларға беретін (Zhumatay және т.б., 2024: 432).

1940 жылы поляктар көбіне Қостанай облысына көшірілді. Поляк әскерлерін әскери қызметке тарту пункті қазіргі Орынбор облысындағы Бұзылықта орналасқандықтан, жақын жердегі Қостанайға көпшілік поляктар көшірілгендігін ұғуға болады. 1940 жылы Қазақстанға

1206 отбасы, 5394 арнайы қоныстанушы-қоршаудағылар депортацияланды. 1941 жылы 1 қаңтарда Қостанай облысындағы алтын өндіретін Жетіғарда 193 отбасы, яғни 884 адам өмір сүрді. Қоршаудағылардың саны-246 болды (Легкий, 2013: 104).

1941 жылы 29 қарашадағы Қазақ КСР ІХК анықтамасында 61 092 поляк азаматтарының 8705-і Қостанай облысында тұратыны белгілі болды. Ұжымшар мен кеңшарларда 8672 адам қызмет етті. Өндіріс орындарында тек 15 адам, мемлекеттік ұйымдарда тек 30 адам жұмыс істеген. Бұдан арнайы қоныстанушыларды қасақана ауыр жұмыстарға тартқаны туралы пікірдің жаңсақ еместігіне көз жеткіземіз (Легкий, 2013а: 106).

1941 жылғы 28 мамырдағы Украина мен Беларусьтың батыс облыстарынан келген арнайы қоныстанушылардың шаруашылық және мәдени-тұрмыстық жағдайы туралы Калинин ауданының ІХК аудандық бөлімшесінің бастығы В.Колесовтың ақпараттық хатында 283 адамы бар 107 шаруашылық Калинин ауданында орналасқанын, жұмыс жасай алатын 131 адамның тек 66-сы жұмыс жасайтынын, киім, азық-түлік жетіспейтіндігін, 88 жастардың тек 27-сі оқып жүргенін, май, көкөністердің жоқтығынан балалар арасында қыркұлақ ауруымен ауыратындығын, поляктардың бейшара халін жан-жақты сипаттады (Дегитаева, 2000: 114–116).

Қазақ КСР аумағына 1941 жылдың маусым мен шілде айларында Кеңес Одағы, БКСР, Молдавия КСР және Балтық елдерінің батыс облыстарынан 15 413 адам, оның ішінде батыс облыстардан 4803 адам, Молдавия КСР елінен 9954 және Балтық елдерінен 656 адам келіп, Оңтүстік Қазақстан, Ақтөбе, Қызылорда облыстарына, Қарағанды, Гурьев және Ақмола облыстарына қоныстанды (Абдукадырова, 2019: 152).

1941 жылы Балтық республикалары, Молдова КСР және КСРО мен БКСР батыс облыстарынан Алтай өлкесіне, Киров облысына, Коми АКСР, Красноярск өлкесіне, Қазақ КСР, Новосібір және Омбы облыстарына 20 жыл мерзімге жер аударылған қоныс аударушылар ретінде қуғын-сүргінге ұшыраған отбасылар жіберілді. Барлығы 88097 адам арнайы қоныстандырылды (Абдукадырова, 2019: 153).

Жер аударылған 85716 қоныс аударушылар КСРО Ішкі Істер Халық комиссарының нұсқауы бойынша, 1941 жылдың мамыр-маусым айларында Балтық жағалауы республикаларынан, Молдова КСР және КСРО мен Беларусь Кеңестік Социалистік Республикасының батыс облыстарынан жер аударылды. 15413 қоныстанушы Қазақстаннан орын тапты (Абдукадырова, 2019: 156).

Мәжбүрлі көші-қон осымен аяқталмады. 1941 жылдың қыркүйек айына дейін Кеңес Одағының тыл аудандарына Беларусь және Украинаның батыс аймақтарынан 389 382 Польшаның тұрғындары көшірілді. Олардың ішінен 120962 адам түрмелерде, лагерьлерде, жер аударылған жерде, 243 106 адам «қоршаудағылар» деп аталып, арнайы қоныстарда, 25 314 адам әскери тұтқындардың лагерьлерінде жұмыс жасауға жұмылдырылды (Бугай, 1992: 33).

Польша армиясының басқармасының өкілі М.Ф. Романьскийдің Еңбекшілер Кеңесі Депутаттарының Облыстық Атқару Комитетіне 1941 жылы 6 желтоқсанда жазған хатында поляк еңбекшілері уақыты айлығын алмайтынын және жергілікті биліктің поляк азаматтарына деген әділетсіз қарым-қатынасы туралы баяндайды: «Аманқарағай және Комсомольская теміржол стансаларында жұмыс істейтін поляктар жалақыларын ала алмай жүр. Басшылар дәрежелік танытып, жұмыс жасамаған жағдайда, пәтерлерін тартып аламыз, нан бермейміз, дүкенге кіре алмайсыңдар деп доқ көрсетеді. Поляктарда киім мен аяқ киім жоқ. Олар өз қолымен табыс көре алмайды. Федоров ауданындағы, Молотовский астық кеңшарындағы Уйская фермасындағы директор Исембаев поляктар кеңшардан кеткісі келгенде, автомобиль пайдалануға рұқсат бермеді. Поляктар автомобиль рұқсат сұрағанда, оларды қуып тастады. Әйелі Ахмедова поляктарға Қостанайға кетудің қажеті жоқ, өйткені, Поляк елшілігі штабының өкілдерін тыңшылық үшін ІХК тұтқындады деп өзеуреді».

Ары қарай капитан бұл жағдайға таңданысын білдіріп, бірнеше рет өтінішін білдіреді:

1) Құсмұрындағы поляк азаматтарына жеткізілетін вагондарды және Федоровка баратын 50 вагонды аман-есен жеткізіп, оларды құрал-жабдықтармен толтырып, Чкалов стансасына апарып, оны Жамбылға жеткізу;

2) Поляк азаматтары уақытылы жалақы алуларын қадағалау;

3) Поляк азаматтарын жұмысқа мәжбүрлемей, оларға нан мен азық-түлік беруге бұйрық беру;

4) Поляк халықтарына баласыз адамдарға салынатын салықтарды төлеуге мәжбүрlemeу. Өйткені, олар сол жерге өз еркімен келген жоқ;

5) Поляк елшілігі штабының қызметкерлерінің тыңшылық үшін тұтқындалған деген жабылған жаланы тексеру. Аталған басшыларды жауапқа тарту (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 4);

М.Ф.Романский осы хатта Құсмұрында 75 поляк азаматы қыркүйек айынан бері теміржолда жұмыс істеп, поляк армиясы штабының қаулысы бойынша, оңтүстікке баруы тиіс еді. Алайда, теміржол қатынастарының билігі оларға вагонға мінуге жол бермей, азық-түлік сатпайтынын, пәтерлерден қуатынын айтып, таңданыс білдірді. Тура сондай жағдай Қарабалық ауданындағы Федоровка стансасында орын алып, олар аштыққа ұшырап, өлім мен өмір арбақан қиямет көпірдің бел ортасында екеніне күйінушілік білдірді (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 4).

Романскийден басқа да поляк халқына жанашырлық танытқандар да болды. Польша елшілігінің мүшесі әрі Поляк армиясы басқармасының өкілі Эрнст 1942 жылы 23 қаңтарда поляктарға қатысты көрсетілетін әділетсіздікті баяндады. Орджоникидзе ауданындағы Қызыл Октябрь кеңшарында және Федоровский ауданындағы Тракторной кеңшарында поляктарды жұмысқа мәжбүрлеп шығаратынын, сонымен қатар, Убаганский ауданында, Свердловкада, Лихачевка, Федоровский, Тракторный, Қоскөл, Пешковский ауданыдағы Батмановка, Назаровкада, Ұзынкөлдегі Ново-Покровкада поляктарға ешқандай азық-түлік сатпайтынын қынжыла баяндады (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 22).

Поляктарды депортациялаудың соңғы толқыны 1941 жылы аяқталды. Қазақстандағы Ішкі Істер Халық Комиссариаты Әскери Комиссариатқа жіберген 1942 жылғы қаңтардағы анықтамасында 103757 поляк Қазақстанда тұратынын анықталды. 4000 әскер Ақмола-Қарталы теміржолында жұмыс істейді. Поляктар 14 облыста өмір сүреді. Оңтүстік Қазақстан облысында 25998 адам тұрса, Жамбыл облысында 22051 адам болды (ҚР ОМА. Қ. Р-1146., Т. 1., Іс. 287., Б. 9).

1942 жылғы 14 ақпандағы Поляк Республикасы Елшілігінің өкілі Эрнст хатта поляк халқы азық-түлік тапшылығын басынан өткеріп жатқандығын, түрлі аурулар жайлап, оларға тиісті дәрі-дәрмек, көлік әрі медициналық көмек берілмей, ауруханалар мен олар орналасқан пәтерлерден қуып, демалыс уақытында да аяқ киімсіз болғанына қарамастан, жұмысқа шығуға мәжбүрлейтінін мәлімдеді. Елшілік пен КСРО арасындағы келісімшартқа сәйкес, поляктар арнайы қоныстанушылар емес, еркін азаматтар екенін кеңес билігі жергілікті билеушілерге дұрыс түсіндірмегенін, поляк халқының жағдайы жақсартылмаса, армияға адам жинала алмайтынын да ескерткен (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 40).

1942 жылғы 23 ақпандағы телеграммада талап етілген тексерістер жасалып, поляктардың пәтер, киім және азық-түлік бойынша өтініштері мен арыздары қанағаттандырылды деп мәлімделді (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 39.).

Қостанайдағы Аудандық Атқару комитеті Кеңесінің төрағасы Чуйкиннің 1942 жылы 12 наурызда Керімбаевқа жазған хатында поляк азаматтарының көбісі азық-түлікпен, пәтермен, құралдармен қамтамасыз етілгенін жазады. Алайда, хаттың соңында Фелиповская Амалиядан басқадан басқаның бәрі азық-түлікті алғанына қарамастан, поляктар жылы киім мен аяқ киімнің жоқтығына налып, жұмысқа шықпайтынын мәлімдеді. Кейбір поляктардың жанармаймен қамтамасыз етілмегенін де жеткізді. Авторитарлы биліктің осылайша поляк халқының хал-жағдайын көтеруге мәжбүр болғандығын, бірақ Польша Республикасы елшілігі

өкілдігінің және поляк армиясы басқармасы мүшелерінің талаптарын орындай алмағандығын көре аламыз (ҚОМА. Қ. 268., Т. 11., Іс. 27., Б. 84).

Кеңес билігі поляк халқының әлеуметтік жағдайын арттыруға тырысқан азаматтарды қудалауды бастайды. 1942 жылы 23 шілдеде Мечислав Романьский Қостанай облысындағы экономикалық және саяси жағдай туралы мәліметтерді жинаумен және берумен айналысты деп айыпталды. Романьскийдің ісі қаралып, Польша Республикасы үкіметіне мемлекеттік құпияны жеткізді деп қамауға алынды (Легкий, Логвинчук, 2024: 148).

Архив деректерінде қазіргі Қостанай облысы Пешковский ауданындағы Давыдовка ауылындағы белгісіз бір қыздың 1941 жылы салған суреттері сақталды. Поляктарды немістер көп тұратын жерге қоныстандырған. Онда антисанитариялық күйде өмір сүрген поляктардың әлеуметтік тұрмысын бейнелеген суреттерге талдау жасалады. Суреттер Ішкі Істер Халық Комиссариатының қызметкерлерінің құжаттарында сақталды. Суреттердің авторы белгісіз. Поляктардың Қазақстанға қоныстандырылып, құрт-қоңыздар толған үйлерде күн көріп, жоқшылық азабын тартқаны сипатталады. Давыдовка ауылында небәрі 5 әйел болған. Олар: Нина Тузеневич, Ирина Шмидт, Янина Волянская, Стефания Липко, Янина Коханская. Осы аталған әйелдердің бірі өзінің өкінішін, ыза мен наласын суреттер арқылы жеткізе білген (Borissova және т.б., 2023: 360).

Арнайы қоныстанушылар ең ауыр жұмыспен айналысты. 1943 жылы 18 қазанда 1000 арнайы еңбек қоныстанушыларын Қарағанды көмір бассейніне жұмысқа жұмылдырылды (Карина, 2022: 89).

Қазақстан КП(б) Жезқазған аудандық комитеті бюросының отырысының «Орналастыру мен жұмысқа орналастырудың алдын ала қорытындылары туралы арнайы қоныс аударушылар контингенті» туралы 1944 жылғы 21 наурыздағы қаулысы бойынша арнайы қоныс аударушыларды жұмысқа орналастыру, Қарсақбай, Жезқазған және Жезді зауыттарында орын алған түрлі аурулардың таралуын тоқтату, қоныстанушылардың жағдайын жақсарту туралы бұйрық берілді. Алайда, поляк жұмысшыларының жағдайы дереу жақсара қоймады (Карина, 2022: 118).

Бөртпе ауруларының таралуын жою үшін ауруханаларда қосымша төсек желісін орналастыруды, ауруханаға жатқызылатын науқастарға көлікпен қызмет көрсетуді және емдеу мекемелері мен дезинфекциялық пункттерді отынмен бірінші кезекте қамтамасыз етуді қамтамасыз етуді, оларды дәрі-дәрмектермен қамсыздандыруды мақсат етті (Карина, 2022: 119). Орын алған жағдайды реттеу үшін билік бірқатар шешімдер қабылдады. 1944 жылы 5 сәуірде бұрынғы поляк азаматтарына азық-түлік паек беру туралы қаулы қабылданды. 2 кг ұн, 1 кг жарма, 500 г май, 500 г тәтті тағам бұйымдарын, 500 г тұзды және поляк армиясының әскери қызметкерлеріне 500 рубль беру жөнінде бұйрық берілді (СҚОМА. Қ. 1189., Т. 1., Іс. 1198., Б. 12).

1945 жылы 8 қаңтарда Кеңес Одағы ХКК № 35 «Арнайы қоныстанушылардың құқықтық жағдайы туралы» қаулысы шықты. Онда арнайы қоныстанушылар Кеңес Одағының барлық азаматтары сияқты құқықтарға ие екендігі, олардың қоғамдық жұмыстармен айналысуға міндетті екендігі, ІХК арнайы комендатураның комендантының рұқсатынсыз қоныстану аймағынан тыс жерлерге көшуге тыйым салынатындығы, 3 күн ішінде отбасында баланың туылуы, адам өлімі, қашып кету сынды оқиғалар жайында дереу хабарлап тұру қажеттілігі, қоғамдық тәртіпті бұзған жағдайда арнайы қоныс аударушылар 100 рубльге дейін айыппұл және 5 күнге дейін қамауға алу түрінде әкімшілік жазаға тартылатындығы айтылды. Тек соғыстың аяғына таман ғана арнайы қоныстанушылардың құқықтары қорғалып, тұрмыстық жағдайы артты. Алайда, олардың құқықтары жергілікті халықпен теңестірілмегенін ескерген жөн (СҚО ҚАЖД СМБА. Қ. 3., Арх. 264., Б. 4.).

Поляк елшілігі өкілдігі мен поляк армиясының қызметкерлерінің араласуының нәтижесінде 1944–1945 жылдары қазіргі Қазақстан аумағында поляк балаларына арналған 50 мектеп ашылған болатын (Абдукадырова, 2019: 160). Бұл бастама Қазақстанға күштеп көшірілген поляктардың ұлттық бірегейлігін сақтауға және білім алуға деген қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған маңызды қадамдардың бірі болды.

Архив деректеріне сәйкес, депортацияланған халықтардың әлеуметтік жағдайын жақсарту мәселесі кеңестік биліктің күн тәртібінде тұрды. Мысалы, 1948 жылы 19 қаңтарда Батыс Украинадан Қазақстанға көшірілгендердің тұрмысын жақсарту мақсатында Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы Н. Оңдасынов пен Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Іс Басқарушысы Д. Сырцов арнайы қаулы қабылдап, қоныстанушыларды киім-кешекпен, тамақпен, 200 төсектік уақытша стационармен және балалар үйімен қамтамасыз етуді тапсырды. Сонымен қатар, олардың қажеттіліктеріне 150 мың рубль бөлінді.

Бұл шешім, бір жағынан, кеңестік биліктің депортацияланған халықтарға ресми түрде әлеуметтік көмек көрсетуге тырысқанын көрсетсе, екінші жағынан, мұндай шаралардың кешіктіріліп немесе жеткіліксіз жүргізілгенін де меңзейді. Поляктар сияқты күштеп көшірілген халықтардың өмір сүру жағдайы ауыр болғаны белгілі, сондықтан бұл көмек олардың барлық қажеттіліктерін өтей алмады. Дегенмен, бұл әрекеттер арнайы қоныстанушылардың ең ауыр кезеңдерді еңсеруіне ішінара ықпал етті.

Қорытынды

Архив материалдары негізінде 1936 және 1939–1941 жылдары депортацияланған поляктардың құқықтық мәртебесіндегі айырмашылықтар, олардың еңбекке орналастырылуы, жергілікті билік органдарының әрекеттері және арнайы қоныстанушылардың жағдайын жақсарту бағытында жүргізілген іс-шаралар сараланды. Сонымен қатар, 1941 жылғы Сикорский-Майский келісімінің әсері мен 1943 жылы Кеңес Одағы мен Польшаның дипломатиялық қарым-қатынасының үзілуі депортацияланған поляктардың жағдайына қалай ықпал еткені архив деректері негізінде айқындалды.

Осылайша, зерттеу барысында архив құжаттарына сүйене отырып, соғыс кезінде арнайы қоныстанушылардың саяси бостандығы шектеліп, арнайы белгіленген аймақтарда көшуге ғана мүмкіндікке ие болғанын тұжырымдай аламыз. Поляк халқының әлеуметтік жағдайын арттыруға қатысты шаралар соғыс аяқталғаннан кейін ғана жасала бастаған.

Зерттеу жұмысының нәтижелері Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі халықтардың мәжбүрлі қоныс аударуының әлеуметтік және құқықтық салдарын зерделеуге арналған болашақ зерттеулерге дереккөз ретінде қызмет етеді. Мәжбүрлеп көшірілген поляктардың тарихи жадын сақтау және ұрпаққа жеткізу мәселелеріне жаңа көзқарас қалыптастыруға ықпал етеді.

Дереккөздер

ҚОМА — Қостанай облысының Мемлекеттік Архиві
 ҚР ОМА — Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві
 ҚР ПА — Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві
 СҚОМА — Солтүстік Қазақстан облысының Мемлекеттік Архиві
 СҚО ҚАЖД СМБА — Солтүстік Қазақстан облысы Полиция департаментінің Қылмыстық-атқару жүйесінің Арнайы Мемлекеттік Архиві
 РФ МА — Ресей Федерациясының Мемлекеттік Архиві

Sources

AP RK — Archive of the President of the Republic of Kazakhstan.
 SA RF — The State Archive of the Russian Federation.
 SAKR — State Archive of Kostanay region.
 CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.
 NKSA — North Kazakhstan State Archive.
 SSA PES PD NKR — Special State Archive of the Penal Enforcement System of the Police Department of the North Kazakhstan region

Әдебиеттер

Абдукадырова, 2019 — *Из истории депортаций*. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов.; Архив Президента Республики Казахстан. Т. 3. Алматы: LEM, 2019. 708 с.

Абуова, 2013 — *Абуова Н.А.* К вопросу о правовом и социально-экономическом положении спецпереселенцев-поляков в северо-казахстанской области в предвоенные годы // *Из истории депортации поляков в Казахстан в период II Мировой войны*. Алматы, 2013. С. 174–181.

- Бугай, 1992 — *Иосиф Сталин — Лаврентию Берии: «Их надо депортировать...»*: Документы, факты, комментарии. М.: Дружба народов. 1992. 288 с.
- Гривенная, Чинишилов, 2022 — *Гривенная Л.А., Чинишилов В.В.* Польские спецпоселенцы в Северо-Казахстанской области (1936–1955 гг.). Сборник архивных документов и материалов. Составители: Алматы: Литера-М, 2022. 384 с.
- Дегитаева, 2000 — *отв. ред. Дегитаева Л.Д.* Из истории поляков в Казахстане (1936–1956 гг.). Сборник документов; Архив Президента Республики Казахстан; [сост.: Грибанова Е.М., Зулкашева А.С., М.У. Маскеев М.У.]. Алматы: Қазақстан, 2000. 344 с.
- Карина Е.Т., 2022 — *Под общ. ред. Карина Е.Т.* Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20–50 годы XX века). Т. 7: Депортированные в Казахстан народы и спецпоселенцы. Сборник документов и материалов. Астана, 2022. 334 с.
- Көкебаева, Сманова, 2013 — *Көкебаева Г.К., Сманова А.М.* Кеңес өкіметінің поляк халқына қарсы жазалау саясаты // ҚазҰУ хабаршысы, Тарих сериясы, 2013. № 3(70). Б. 62–69.
- Легкий, 2013 — *Легкий Д. М.* Постановления бюро Кустанайского областного Комитета КП (б) Казахстана за 1940 г. // Из истории депортации поляков в Казахстан в период II мировой войны. Алматы, 2013. С. 113–117.
- Легкий, 2013 — *Легкий Д.М.* Депортация польских граждан в Казахстан в начале Второй мировой войны (на примере Кустанайской области) // Из истории депортации поляков в Казахстан в период II Мировой войны. Алматы, 2013. Б. 100–109.
- Легкий, Логвинчук, 2024 — *Легкий Д.М., Логвинчук А.А.* Уполномоченных штаба польской армии в Кустанайскую область...: к истории формирования армии генерала Андерса в Казахстане в годы второй мировой войны // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. – 2024. – Т. 29, № 3. С. 138–152. // DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2024.3.12>
- Степаненко, 2015 — *Степаненко Н.В.* Представительство Польши в Актюбинске в годы Великой Отечественной Войны (1941–1943 гг.) // Польские дипломаты в Казахстане 1941–1943 годы. Сборник статей и документов. Астана, 2015. С. 39–48.
- Тихомирова, 2011 — *Тихомирова В.Я.* Советский человек на «Кресах» в 1939–1941 годах: свидетельства очевидцев и художественные образы // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы. Санкт-Петербург.: Алетейя, 2011. 424 с.
- Худзио, 2015 — *Худзио. Х.* Из Сибири в свободный мир через польские представительства в Казахстане // Польские дипломаты в Казахстане 1941–1943 годы. Сборник статей и документов. Астана, 2015. С. 13–17.
- Шепель, 2014 — *Из истории депортаций.* Казахстан. 1935–1939 гг. Сборник документов.; Архив Президента Республики Казахстан; [отв. ред. Шепель В.Н.]. Т. 2. Алматы: LEM, 2014. 740 с.
- Borissova and others, 2023 — *Borissova, Anna Legkiy, Dmitriy Chazbijewicz, Selim.* (2023). “Nad przepaścią” (Над пропастью). Рисунки неизвестной польской девушки, сосланной в Казахстан. Przegląd Wschodnioeuropejski. Vol. 14. Pp. 351–365.
- Piotrowski, 1998 — *Piotrowski T.* Poland's Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947. McFarland, 1998. 437 p.
- Zhumatay et. al, 2024 — *Zhumatay G., Yskak A., Magier D., Kruszynski M.* The Deportation of the Poles to Kazakhstan: Ethnic Cleansing, Collective Suffering, and Cultural Assimilation. Historia I Świat, 13, 2024. Pp. 413–438.

References

- Abdukadyrova, 2019 — *отв. ред. Abdukadyrova D.Ju.* *Iz istorii deportacij. Kazakhstan. 1939–1945 gg.* Sbornik dokumentov: Arhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan [From the history of deportations. Kazakhstan. 1939–1945. Collection of documents.; Archive of the President of the Republic of Kazakhstan]. Алматы: LEM, 2019. Vol. 3. 708 p. (In Russ.).
- Abuova, 2013 — *Abuova N.A.* К вопросу о правовом и social’no-ekonomicheskom polozhenii spetspereselencev-polyakov v severo-kazakhstanskoj oblasti v predvoennye gody // Iz istorii deportacii polyakov v Kazakhstan v period II Mirovoj vojny. [On the issue of the legal and socio-economic situation of Polish special settlers in the North Kazakhstan region in the pre-war years // From the history of the deportation of Poles to Kazakhstan during World War II.]. Алматы, 2013. Pp. 174–181. (In Russ.).
- Borissova zhāne t. p., 2023 — *Borissova, Anna & Legkiy, Dmitriy & Chazbijewicz, Selim.* (2023). “Nad przepaścią” (Над пропастью). Рисунки неизвестной польской девушки, сосланной в Казахстан. [(Over the abyss). Drawings of an unknown Polish girl exiled to Kazakhstan.]. Przegląd Wschodnioeuropejski. Vol. 14. Pp. 351–365. (In Russ.).
- Bugai N, 1992 — *Iosif Stalin-Lavrentiju Berii: “Ih nado deprtirovat’...”*: Dokumenty, fakty, komentarii / Vstup. st., sost., poslesl. Bugai N. [Joseph Stalin to Lavrentiy Beria: “They should be deported...”: Documents, facts, comments]. М.: Дружба народов. 1992. 288 p. (In Russ.).
- Degitaeva, 2000 — *Degitaeva L.D.* Iz istorii polyakov v Kazakhstane (1936–1956 gg.). Sbornik dokumentov: Arhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan [sost.: Gribanova E.M., Zulkasheva A.S., Maskeev M.U.]. [From the history of Poles in Kazakhstan (1936–1956). Collection of documents.; Archive of the President of the Republic of Kazakhstan]. Алматы: Qazaqstan, 2000. 344 p. (In Russ.).

Grivennaya, Chinishilov, 2022 — *Grivennaya L.A., Chinishilov V.V.* Pol'skie specposelency v Severo-Kazakhstanskoj oblasti (1936–1955 gg.). Sbornik arhivnyh dokumentov i materialov [Polish special settlers in the North Kazakhstan region (1936–1955). Collection of archival documents and materials.]. Astana: Litera-M, 2022. 384 p. (In Russ.).

Hudzio, 2015 — *Hudzio. H.* Iz Sibiri v svobodnyj mir cherez pol'skie predstavitel'stva v Kazakhstane // Pol'skie diplomaty v Kazakhstane 1941–1943 gody. Sbornik statej i dokumentov. [From Siberia to the free world through Polish representations in Kazakhstan // Polish diplomats in Kazakhstan 1941–1943. Collection of articles and documents]. Astana, 2015. Pp. 13–17. (In Russ.).

Karina, 2022 — *Pod obsh. red. Karina E.T.* Sayasi qug'yn-sürġin'qurbandaryn tolyg aqtau zhönindegі Memlekettik komissiyanyñ materialday (XX gasyrdyñ 20–50 zhyldary) = Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskikh repressij (20–50 gody XX veka). T. 7: Deportirovannye v Kazakhstan narody i spechposelency. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli toma: Kan G.V., Zhumashev R.M., Shotbakova L.K., Sheriyazdanov P.R., Eleuhanova P.V., Kozina V.V., Podoprigora Ju.I., Meirambekov / [Materials of the State Commission for the Complete Rehabilitation of Victims of Political Repression (20–50 years of the twentieth century) = materials of the State Commission for the Complete Rehabilitation of victims of political repression (20–50 years of the twentieth century). vol. 7: Peoples deported to Kazakhstan and special settlers. Collection of documents and materials.]. Astana, 2022. 334 p. (In Kaz.).

Kokebaeva, Smanova, 2013 — *Kokebaeva G.K., Smanova A.M.* Keñes ökimetiniñ polyak halqyna qarsy zhazalau sayaty [Punitive policy of the Soviet authorities against the Polish people] // QazĪU habarshysy, Tarih seriyasy, 2013. No. 3(70). Pp. 62–69. (In Kaz.).

Legkij, 2013 — *Legkij D.M.* Deportaciya pol'skih grazhdan v Kazakhstan v nachale Vtoroj mirovoj vojny (na primere Kustanajskoj oblasti) // Iz istorii deportacii polyakov v Kazakhstan v period II Mirovoj vojny. [Deportation of Polish citizens to Kazakhstan at the beginning of World War II (on the example of the Kostanay region) // From the history of the deportation of Poles to Kazakhstan during World War II.]. Astana, 2013. Pp. 100–109. (In Russ.).

Legkij, 2013 — *Legkij D.M.* Postanovleniya bjuro Kustanajskogo oblastnogo Komiteta KP (b) Kazakhstana za 1940 g. // Iz istorii deportacii polyakov v Kazakhstan v period II Mirovoj vojny. [Resolutions of the Bureau of the Kostanay Regional Committee of the KP (b) of Kazakhstan for 1940 // From the history of the deportation of Poles to Kazakhstan during World War II.]. Astana, 2013. Pp. 100–109. (In Russ.).

Legkij, Logvinchuk, 2024 — *Legkij D.M., Logvinchuk A.A.* Upolnomochennyh shtaba pol'skoj armii v Kustanajskuju oblast'...: k istorii formirovaniya armii generala Andersa v Kazakhstane v gody vtoroj mirovoj vojny // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. [Authorized representatives of the Polish Army headquarters in the Kostanay region...: on the history of the formation of the army of General Anders in Kazakhstan during the Second World War]. Seriya 4, Istoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnye otnosheniya, 2024. Vol. 29. No. 3. Pp. 138–152. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2024.3.12> (In Russ.).

Piotrowski, 1998 — *Piotrowski T.* Poland's Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918–1947. McFarland, 1998. 437 p.

Shepel', 2014 — *Iz istorii deportacij. Kazakhstan. 1935–1939 gg.* Sbornik dokumentov: Arhiv Prezidenta Respubliki Kazakhstan; [otv. red. Shepel' V.N.]. T. 2. [From the history of deportations. Kazakhstan. 1935–1939. Collection of documents.; Archive of the President of the Republic of Kazakhstan.]. Astana: LEM, 2014. 740 p. (In Russ.).

Stepanenko, 2015 — *Stepanenko N.V.* Predstavitel'stvo Pol'shi v Aktjubinske v gody Velikoj Otechestvennoj Vojny (1941–1943 gg.) // Pol'skie diplomaty v Kazakhstane 1941–1943 gody. Sbornik statej i dokumentov. [Polish representation in Aktobe during the Great Patriotic War (1941–1943) // Polish diplomats in Kazakhstan 1941–1943. Collection of articles and documents.]. Astana, 2015. Pp. 39–48. (In Russ.).

Tihomirova, 2011 — *Tihomirova V.Ya.* Sovetskij chelovek na «Kresah» v 1939–1941 godah: svidetel'stva ochevidcev i hudozhestvennye obrazy // Zapandaya Belorussiya i Zapadnaya Ukraina v 1939–1941 gg.: ljudi, sobytiya, dokumenty [The Soviet man on the “Kresy” in 1939–1941: eyewitness accounts and artistic images // Western Belarus and Western Ukraine in 1939–1941: people, events, documents.]. Sankt-Peterburg: Aleteya, 2011. 424 p. (In Russ.).

Zhumatay et. al, 2024 — *Zhumatay G., Yskak A., Magier D., Kruszynski M.* The Deportation of the Poles to Kazakhstan: Ethnic Cleansing, Collective Suffering, and Cultural Assimilation. *Historia I Świat*, 13, 2024. Pp. 413–438.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Қарасаев Ғ.М., Кенжебаев Ғ.Қ., Оспанова Р. ЕУРАЗИЯ ӨңІРІ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨНЕ ЗЕМАННАН ХҮШ ҒАСЫРҒА ДЕЙІНГІ ТАРИХЫ БАТЫС, ОРЫС ЗЕРТТЕУШІЛЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА.....	7
Шолахов М.Г. ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ САРАЙШЫҒЫ ЕУРОПАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАДА.....	21

ТАРИХ

Аккуш С., Темирханов Б. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚАЖЫЛАРЫ: «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ.....	36
Атантаева Б.Ж., Мухаметкалиева К.Б., Абенова Г.А. БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР: 1920 ЖЫЛДАРДАҒЫ СЕМЕЙ ӨңІРІНДЕГІ МЕКТЕП ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ МЕН САУАТСЫЗДЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС.....	49
Байдильдина Феллан С.Х., Абдирайымова А.С., Раджапов А.У. МӘСКЕУ МЕН ЛЕНИНГРАДТА ҚАЗАҚ КСР ҮШІН МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕСІ (1930–1950 ЖЖ.).....	66
Бисембайұлы М. ҚАЗАҚСТАНҒА ЕРІКСІЗ КӨШІРІЛГЕН ПОЛЯКТАРДЫҢ САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ.....	81
Дюсембекова Ж., Түрсүн Х., Жеңіс Ж.Ж. ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ.....	96
Жаркен А.М., Есимова Ж.К. 1959–1989 ЖЫЛДАР САНАҚТАРЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ОБЛЫСТАРЫНДАҒЫ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ХАЛЫҚТЫҢ ГЕНДЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ.....	108
Жолдасұлы Т., Ойданова Ж.Ж. ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСТЫҚ «БІЛІМ» ҚОҒАМЫ ҰЙЫМЫ: ҒЫЛЫМДЫ ДӘРІПТЕУ ЖӘНЕ САЯСИ-АТЕИСТІК ТӘРБИЕ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ (1948–1964 жж.).....	125
Жұматай Ғ.Б., Ысқақ А.С. ҚОНЫС АУДАРУ КОЛОНИАЛИЗМІ ЖӘНЕ ПАЛЕСТИН МӘСЕЛЕСІ: ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ШЕТТЕТУ САЯСАТЫ.....	143
Купенова Г.Ы., Сманова А.М. ОРЫС-ҚАЗАҚ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ: ОРЫНБОР ШЕКАРА КОМИССИЯСЫ (1799–1859 ЖЖ.).....	158
Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Кенжебек Д.Қ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫН САҚТАУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЦИФРЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫ.....	173
Мұсағалиева А.С., Мұсабекова Р.М. ЕҢБЕК ПОСЕЛКІСІНЕН ТЫҢ ИГЕРУ СОВХОЗЫНА ДЕЙІН: № 26 ЕҢБЕК ПОСЕЛКІСІ – АЛЖИР – «АҚМОЛА» СОВХОЗЫ.....	186
Мұхатова О.Х. ЕСТЕЛІКТЕРДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ АҚИҚАТЫ.....	203
Сахи Ж., Каржаубаева А. МУЗЕЙ-ҮЙЛЕР: ТҰЖЫРЫМДАР МЕН КӨЗҚАРАСТАР.....	217
Стамшалов Е.И. «ЕРЕКШЕ КОМИССИЯДАН» «ЕРЕКШЕ КОМИССИЯҒА»: ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫН ҚАЙТАРУ ТАРИХЫНАН (1924–1926).....	232
Тасилова Н.А., Майданали З., Сайлан Б.С. АЛТЫН ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНДАҒЫ ӘМІРЛЕРДІҢ РӨЛІ.....	250
Уалтаева А.С., Мусаева Э.А., Мельдибекова З.А. АКАДЕМИЯЛЫҚ ҰТҚЫРЛЫҚТЫҢ ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТРЕНДЕНЦИЯЛАР.....	265
Эгамбердиев М., Ахантаева Ә. РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫ ШЕҢБЕРІНДЕ ҰЙҒЫРЛАРДЫҢ (ТАРАНШЫ) САКРАЛДЫ-МИСТИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ.....	283

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Кұлмағанбетова Г.К., Святко С. ФЕДОРОВ МӘДЕНИЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОЛА ДӘУІРІ АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ РЕТРОСПЕКТИВАСЫ.....	298

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Карасаев Г.М., Кенжебаев Г.К., Оспанова Р.

ИСТОРИЯ НАРОДОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО XVIII ВЕКА
В ТРУДАХ ЗАПАДНЫХ И РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ.....7

Шолахов М.Г.

САРАЙЧИК УЛУСА ДЖУЧИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....21

ИСТОРИЯ

Аккуш С., Темирханов Б.

КАЗАХСКИЕ ХАДЖИ НАЧАЛА XX ВЕКА:

ИССЛЕДОВАНИЕ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ГАЗЕТЫ «ҚАЗАҚ».....36

Атантаева Б.Ж., Мухаметкалиева К.Б., Абенова Г.А.

ПЕРЕМЕНЫ В ОБРАЗОВАНИИ: РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И БОРЬБА С НЕГРАМОТНОСТЬЮ
В СЕМИПАЛАТИНСКЕ В 1920 ГОДЫ.....49

Байдильдина Феллан С.Х., Абдирайымова А.С., Раджапов А.У.

К ВОПРОСУ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА ДЛЯ КАЗССР В ЛЕНИНГРАДЕ И
МОСКВЕ (1930–1950-Е ГГ.).....66

Бисембайулы М.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПОЛЯКОВ,

ВЫНУЖДЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ В КАЗАХСТАН.....81

Дюсембекова Ж., Турсун Х., Женис Ж.Ж.

КАЗАХСКИЕ СТУДЕНТЫ В ГЕРМАНИИ В 1922-1926 ГГ.....96

Жаркен А.М., Есимова Ж.К.

ИЗМЕНЕНИЯ В ГЕНДЕРНОЙ СТРУКТУРЕ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРНЫХ ОБЛАСТЕЙ
КАЗАХСТАНА ПО ПЕРЕПИСЯМ 1959–1989 гг.....108

Жолдасулы Т., Ойданова Ж.Ж.

КЫЗЫЛОРДИНСКОЕ ОБЛАСТНОЕ ОБЩЕСТВО «ЗНАНИЕ»:

ПРОПАГАНДА НАУКИ И ПОЛИТИКО-АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ (1948–1964).....125

Жуматай Г.Б., Ыскак А.С.

ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИЙ КОЛОНИАЛИЗМ ПАЛЕСТИНСКИХ ВОПРОС:

ПОЛИТИКА ЭЛИМИНАЦИИ.....143

Купенова Г.Ы., Сманова А.М.

ФОРМИРОВАНИЕ РУССКО-КАЗАХСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ:

ОРЕНБУРГСКАЯ ПОГРАНИЧНАЯ КОМИССИЯ (1799–1859 ГГ.).....158

Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Кенжебек Д.К.

ИННОВАЦИОННЫЕ ЦИФРОВЫЕ СТРАТЕГИИ ДЛЯ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА.....173

Мусагалиева А.С., Мусабекова Р.М.

ОТ ТРУДОВОГО ПОСЕЛКА ДО ЦЕЛИННОГО СОВХОЗА:

ТРУДПОСЕЛОК № 26 – АЛЖИР – СОВХОЗ «АКМОЛИНСКИЙ».....186

Мухатова О.Х.

ПРАВДА О ГОЛОДЕ В ВОСПОМИНАНИЯХ.....203

Сахи Ж., Каржаубаева А.

ДОМ-МУЗЕИ: КОНЦЕПЦИИ И ВЗГЛЯДЫ.....217

Стамшалов Е.И.

«ОТ ОСОБОЙ КОМИССИИ К ОСОБУЮ КОМИССИЮ»: ИЗ ИСТОРИИ ВОЗВРАЩЕНИЯ КАЗАХСКИХ
БЕЖЕНЦЕВ ИЗ КИТАЯ (1924–1926).....232

Тасилова Н.А., Майданали З., Сайлан Б.С.

АЛТЫН ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНДАҒЫ ӘМІРЛЕРДІҢ РӨЛІ.....250

Уалтаева А.С., Мусаева Э.А., Мельдибекова З.А.

МИРОВОЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ:

ИСТОРИЯ И АКТУАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ.....265

Эгамбердиев М., Ахантаева Ә.

САКРАЛЬНО-МИСТИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ УЙГУРОВ (ТАРАНЧИ) В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОЙ
ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....283

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Кульмаганбетова Г.К., Святко С.

РЕТРОСПЕКТИВА АРХЕОЛОГИИ БРОНЗОВОГО ВЕКА ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В ФОКУСЕ
ИЗУЧЕНИЯ ФЕДОРОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....298

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Karasaev G.M., Kenzhebeyev G.K., Ospanova R.R.

THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EURASIAN SPACE FROM ANCIENT TIMES TO THE XIII CENTURY IN THE WORKS OF WESTERN AND RUSSIAN RESEARCHERS.....7

Sholakhov M.

SARAYCHIK OF THE JOCHI ULUS IN EUROPEAN AND NATIONAL HISTORIOGRAPHY.....21

HISTORY

Akkus S., Temirkhanov B.

THE KAZAKH PILGRIMS OF THE EARLY 20TH CENTURY: A STUDY BASED ON THE MATERIALS OF THE “KAZAKH” NEWSPAPER.....36

Atantayeva B.Zh., Mukhametkaliyeva K.B., Abenova G.A.

CHANGES IN EDUCATION: THE DEVELOPMENT OF THE SCHOOL SYSTEM AND THE FIGHT AGAINST ILLITERACY IN SEMIPALATINSK IN THE 1920s.....49

Baidildina Fellan S., Abdiraimova A., Rajapov A.

ON THE ISSUE OF TRAINING CULTURAL AND ART PERSONNEL FOR THE KAZAKH SSR IN MOSCOW AND LENINGRAD (1930–1950S).....66

Bissembayuly M.

THE POLITICAL AND SOCIAL CONDITIONS OF POLES DEPORTED TO KAZAKHSTAN.....81

Dyusembekova Zh., Tursun Kh., Zhengis Zh.

KAZAKH STUDENTS IN GERMANY IN 1922-1926.....96

Zharken A.M., Yessimova Zh.K.

CHANGES IN THE GENDER STRUCTURE OF THE MULTI-ETHNIC POPULATION OF THE NORTHERN REGIONS OF KAZAKHSTAN ACCORDING TO CENSUSES 1959–1989.....108

Zholdassuly T., Oidanova Zh.

KYZYLORDA REGIONAL “KNOWLEDGE” SOCIETY:

PROMOTING SCIENCE AND POLITICAL-ATHEISTIC EDUCATION ACTIVITIES (1948–1964).....125

Zhumatay G.B., Yskak A.S.

SETTLEMENT COLONIALISM AND THE PALESTINIAN QUESTION: THE POLITICS OF ELIMINATION...143

Kupenova G.Y., Smanova A.M.

FORMATION OF THE RUSSIAN-KAZAKH BORDERLAND:

ORENBURG BORDER COMMISSION (1799–1859).....158

Mukhamadeyeva I.A., Mukhamadeyeva R.M., Kenzhebek D.K.

INNOVATIVE DIGITAL STRATEGIES FOR PRESERVING THE CULTURAL HERITAGE

OF NORTHERN KAZAKHSTAN.....173

Mussagaliyeva A.S., Mussabekova R.M.

FROM THE LABOR SETTLEMENT TO THE VIRGIN STATE FARM: LABOR SETTLEMENT

No. 26 – AKMOLA BRANCH OF KARLAG – AKMOLINSKY STATE FARM.....186

Mukhatova O.Kh.

THE TRUTH ABOUT FAMINE IN MEMORIES.....203

Sakhi Zh., Karzhaubayeva A.

HOUSE MUSEUMS: CONCEPTS AND VIEWS.....217

Stamshalov Ye.

“FROM SPECIAL COMMISSION TO SPECIAL COMMISSION”: FROM THE HISTORY OF THE RETURN OF KAZAKH REFUGEES FROM CHINA (1924–1926).....232

Tassilova N.A., Maidanali Z., Sailan B.S.

THE ROLE OF EMIRS IN THE POLITICAL HISTORY OF THE GOLDEN HORDE.....250

Ualtayeva A.S., Mussayeva E.A., Meldibekova Z.A.

WORLD AND KAZAKHSTANI EXPERIENCE OF ACADEMIC MOBILITY:

HISTORY AND CURRENT TRENDS.....265

Egamberdiyev M., Akhantaeva A.

THE POLICY OF THE TSARIST ADMINISTRATION AND THE SACRED-MYSTICAL PRACTICES OF THE TARANCHIS IN THE CONTEXT OF THEIR RELOCATION TO ZHETYSU.....283

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Kulmaganbetova G.K., Svyatko S.

RETROSPECTIVE OF THE BRONZE AGE ARCHAEOLOGY OF CENTRAL KAZAKHSTAN IN FOCUS ON THE STUDY OF THE FEDOROV CULTURE.....298

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2025. 12 (1)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Е-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй